

HISTÒRIA

La cripta de Sant Pere de Rodes: culte, filiacions formals i datació

Per Clara Poch Gardella^(*)

Resum

L'estudi de la cripta de Sant Pere de Rodes ha romàs per a molts historiadors en un segon pla, quedant a l'ombra dels debats creats entorn del doble sistema de columnes de l'església. Precisament per aquest fet, aquest article vol recalcar la importància d'incidir en l'estudi de la cripta en concret i de l'articulació del temple en general, per tal d'enriquir el coneixement, encara massa limitat, de Sant Pere de Rodes. Per abordar l'estudi de la cripta, s'han distingit tres aspectes bàsics: l'ús cultural de l'espai, les possibles influències que va rebre a l'hora de configurar l'espai i la datació del conjunt arquitectònic.

Paraules clau

Cripta, Sant Pere de Rodes, romànic, relíquies, monestir, culte cristià

Abstract

The study of the Sant Pere de Rodes' crypt has remained in the background for many historians, being hidden by the debates around the double system of pillars of the church. So that, this article aims to show the importance of the specific study of the crypt and the general organization of the church, in order to enlarge the knowledge of Sant Pere de Rodes. This study of the crypt distinguishes three basic aspects: the use of worship space, the possible architectural influences that it received when organizing the space and the dating of the architectural ensemble.

Keywords

Crypt, Sant Pere de Rodes, Romanesque, relics, monastery, Christian cult

Recepció: 15/05/2014 • Acceptació: 10/10/2014.

* Llicenciada en Història de l'Art i màster en Estudis Avançats en Història de l'Art a la Universitat de Barcelona

DOI: 10.2436/20.8010.01.159

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 45 (2014)
Clara Poch Gardella

INTRODUCCIÓ

L'estudi del monestir de Sant Pere de Rodes és ric i complex, i no es pot descriure sinó com un repte. Les escasses restes documentals i materials del monestir són inversament proporcionals a la seva excepcionalitat. La cripta de l'església monàstica no és cap excepció a aquesta regla que sembla regir els estudis històrics i artístics del monestir. Malgrat que és un dels espais més ben conservats de Sant Pere de Rodes, les restes materials no són suficients per tal d'explicar els tres grans eixos que regeixen la seva comprensió: l'ús cultural que tingué l'espai, la seva filiació formal i la seva cronologia.

Aquest estudi no pretén pas resoldre cap dels tres punts que s'esmenten, atès que la migradesa documental ho impedeix. Aquest article pretén, això sí, fer una revisió de la historiografia, acotar-ne l'estudi i plantejar noves hipòtesis que fins al moment no han estat contemplades. Cal enriquir el coneixement que avui en dia es té de la cripta de Sant Pere de Rodes i dedicar-li una atenció que sens dubte aportarà llum a la comprensió de la resta de l'església.

DESCRIPCIÓ DE LA CRIPTA

Les restes de l'antic monestir de Sant Pere de Rodes preserven la cripta més ben conservada de totes les que podem situar als antics comtats d'Empúries i Rosselló en època altmedieval. Es tracta d'una estructura sota l'espai de l'absis major de l'església amb el qual es relaciona mitjançant un sistema d'accessos situats als laterals de la zona presbiteral, és a dir, al deambulatori de l'església. La comprensió espacial de la cripta pot ser difícil, així que a continuació es detallaran els elements que la componen: accessos, planta, alçats i paraments, tant interiors com exteriors.

Accessos

Des del deambulatori de l'església es baixaven uns graons fins a un replà on encara avui en dia es troben dos arcosolis d'una gran profunditat (un per cada escala d'accés) on segurament es van enterrar Tassi i Hildesind, fundador i primer abat respectivament, del monestir de Rodes. A partir d'aquest replà [figura 1], l'escala es desdoblava i mentre l'escala exterior ascendia al

Figura 1.

deambulatori, l'escala interior (i més propera a l'absis) continuava baixant cap a la cripta. Una obertura amb llinda comunica l'escala amb la cripta⁽¹⁾ [figura 2].

Planta

Aquesta es configura com una reproducció en planta de l'espai presbiteral [figura 3]. Això és un corredor en forma de deambulatori que recorre el mur exterior de la cripta, i un espai central que reproduïx (en part) la zona superior. Aquest circuit es veu alterat per dos elements. Per una banda, per una absidiola excavada en el gruix del mur exterior de la cripta i situada a la zona axial del deambulatori [figura 4], i que reproduïx la mateixa capella o fornícula que es troba a la zona del deambulatori de l'absis major. L'altre element que distorsiona la planta és un mur convex situat a la zona occidental de la cripta [figura 5] i que les excavacions arqueològiques de l'any 1994 (Sagrera, 1994) van identificar com el mur de l'absis de l'antic temple de Sant Pere de Rodes.

Figura 2.

1. Aquesta llinda només s'ha conservat a l'escala d'accés sud. De fet és a través de les restes d'aquest accés que s'ha pogut deduir el seu bessó al sector nord.

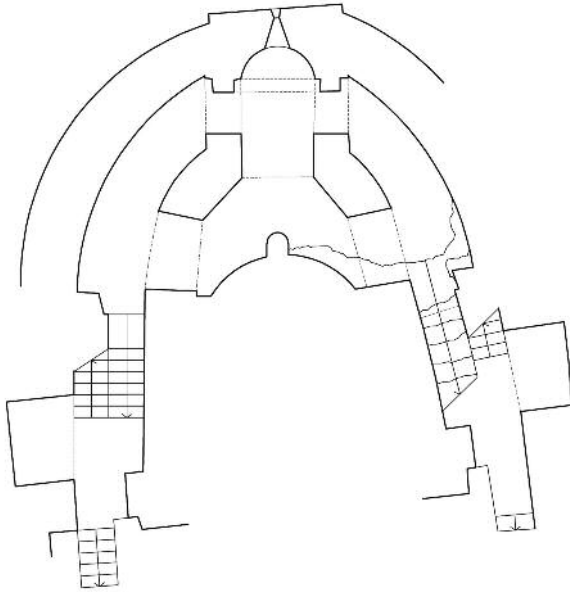

Figura 3.

Alçat

Espai central i corredor s'articulen en alçat a través d'uns murs que tradicionalment s'han anomenat pilars que compartimenten la planta de la cripta i sostenen el sistema de voltes. En secció, el costat exterior d'aquests murs (és a dir, la visió que se'n té des del corredor anular) és semicircular, mentre el seu costat interior (és a dir, la visió que se'n té des de l'espai central de la cripta) és carrat. Aquests murs o pilars reben la càrrega de tres tipus de voltes diferents. El corredor es cobreix amb una volta de quart de cercle que arrenca des del nivell de circulació. L'espai central de la cripta es cobreix amb una volta de ventall [figura 6] que carrega en el seu punt central amb una pilastra o pseudocolumna. Aquesta pilastra és allargada, s'adossa al mur semicircular interior i té la seva cara exterior arrodonida, per això el seu aspecte pot recordar el d'una columna. Una volta de canó comunica l'espai central de la cripta amb l'absidiola, coberta per una volta de quart d'esfera.

La comunicació dels diferents espais es realitza a través d'arcades de mig punt. Dues se situen a la zona occidental, són de grans dimensions i segueixen la curvatura del corredor anular. Aquestes arcades comuniquen la zona central de la cripta amb el corredor anular allà on desemboquen els accessos a l'església. Dos arcs de petites dimensions comuniquen, al sector

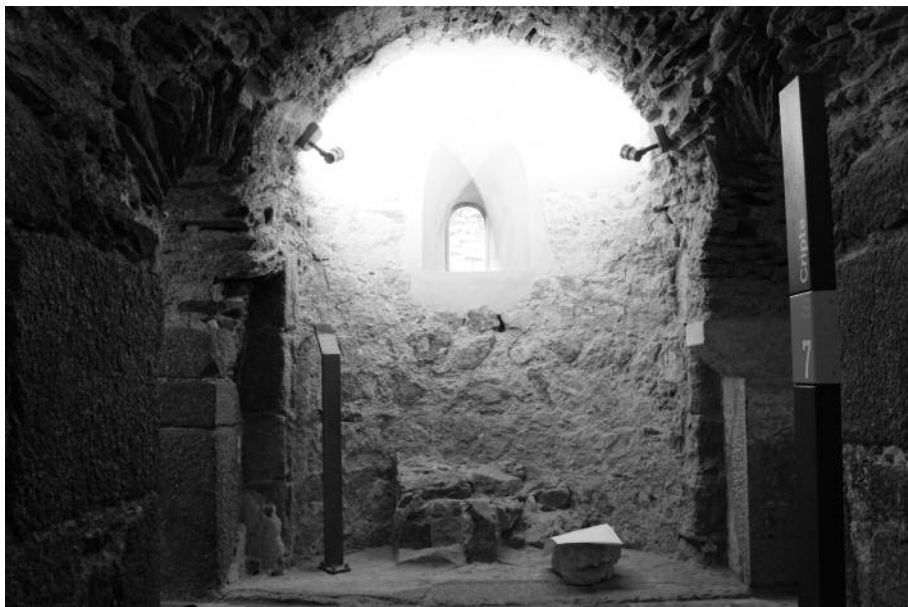

Figura 4.

oriental, el corredor amb l'absidiola axial de la cripta. Aquests arcs recolzen a sobre dels murs o pilars centrals a l'oest i a sobre de pilastres a l'est. Aquestes pilastres són prou interessants, ja que tenen una amplada inferior a la dels arquets, i per tal de salvar la diferència disposen de dos eixamplaments trapezoidals, monolítics, similars a un capitell.

Paraments

La cripta mostra dos tipus de paraments diferenciats. Per una banda, el mur convex que marca el límit occidental de la cripta està compost d'un carreuat irregular amb molta presència d'un morter fi de calç gris, amb aglomerat blanquinós. El mur té un gruix d'uns 80-85 cm d'ample i les pedres estan lleugerament repicades en la seva cara externa. La resta de murs de la cripta difereixen de l'anterior i presenten el mateix parament que els murs de l'església: un altre cop una carreuada irregular que es disposa més o menys en fileres, amb abundant presència de morter de gra gruixut, principalment sorrenc. Als angles i pilastres s'han utilitzats grans carreus de tipus granític ben tallats i encaixats.

Figura 5.

La cripta comptava amb una finestra ubicada dins l'absidiola axial, avui en dia del tot alterada, fet que impedeix definir-ne les característiques inicials. L'articulació de l'exterior de la capçalera de Sant Pere de Rodes no remarca la presència d'una cripta [figura 7]. Els paraments en aquest punt segueixen la dinàmica dels de la resta del temple, amb un aparell de carreuada de filades irregulars, amb trams amb disposició en *opus spicatum* i material ceràmic intercalat entre els carreus o pedres. Cal remarcar que la zona axial de l'absis de Sant Pere de Rodes presenta un tram rectilini diferenciat de la secció semicircular que ofereix tot el conjunt, que alguns autors han definit com a contrafort (Lorés 2002, 46). Ara bé, s'ha de subratllar que aquest mur es diferencia de la resta de contraforts exteriors de l'església. Els contraforts de Sant Pere de Rodes presenten carreus de grans dimensions, ben tallats i encaixats, en conjunt són de poca amplada i d'un gruix important.

Contràriament, el tram axial de l'absis presenta poc gruix o profunditat i una amplada notable. L'aparell d'aquest mur és idèntic al de la resta de murs exteriors del temple: angles amb carreus de grans dimensions ben tallats i encaixats, mentre que la resta de mur s'omple de carreuada irregular amb elements ceràmics intercalats, i en determinats trams, amb pedres disposades en *opus spicatum*. L'efecte d'aquest tram és el d'un ressalt que sobresurt respecte de la semicircumferència de l'absis accentuant-ne el seu punt axial.

DATAIÓ DE LES RESTES

La historiografia referent a Sant Pere de Rodes ha contraposat nombroses i diferents tesis sobre la datació de l'església difícilment conciliables, i han convertit aquest debat en una discussió pràcticament bizantina. Malgrat les diferents posicions sobre la datació del temple, sembla que en els darrers anys els historiadors han anat consensuant l'existència de diferents fases de construcció de l'església monàstica.⁽²⁾ Per tant, avui en dia es podrien definir dues fases principals de construcció del temple, a les quals es podria afegir una altra fase intermèdia. La primera fase de construcció correspondria a la capçalera del temple, murs perimetrals i fonaments dels pilars interns. Poc després d'aquesta fase, sense veure-hi un lapse de temps important, tan sols un canvi de projecte, s'aixecarien les cobertes del transsepte. I altra vegada sense materialitzar-se en una aturada perllongada de les obres, però sí amb un canvi de projecte prou dràstic, s'acabaria en una tercera fase l'església amb el sistema de suports interns i la coberta amb volta de tot l'edifici.

Pel que fa a la datació de l'església, les opinions que actualment la historiografia debat es poden reduir a tres datacions. Per una banda, la hipòtesi més reculada de l'església proposa una datació de l'inici de les obres de l'església amb anterioritat al 955,⁽³⁾ amb la convicció que fou Tassi el responsable

2. En aquest punt referenciem l'estudi que realitzà Immaculada Lorés sobre el monestir, a l'apartat d'estudi de l'església i, en concret, a les seves fases de construcció. Immaculada LORÉS, *El monestir de Sant Pere de Rodes*, 2002, p. 43-55.

3. Els partidaris d'aquesta datació han publicat les seves consideracions a Joan-Albert ADELL *et al.*, "Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, 1990, p. 657-677; Joan Albert ADELL, Eduard RIU-BARRERA, "Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, xxvii, 1998, p. 148-156; Montserrat MATARÓ, Eduard RIU-BARRERA, "Sant Pere de Rodes: un monestir comtal a la perifèria de l'extingit imperi carolingi (segles x-xi)", *Catalunya a l'època carolingia: Art i cultura abans del romànic (segles ix i x)*, 1999, p. 236-242; Montserrat MATARÓ, "El monestir de Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà)", *II Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya: Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002: Els conjunts monàstics, intervencions arqueològiques, 1998-2002, eines, elements d'indumentària i armament en contextos arqueològics: Actes*, [s.l.], Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003, p. 65-77.

de l'inici de les obres i, per tant, responsable del primer projecte d'església.⁽⁴⁾ La segona datació no abandona l'inici de construcció de l'església al segle x, si bé l'endarrereix a finals del mateix.⁽⁵⁾ En aquesta tesi, la historiografia parteix de la constància documental de l'inici de deixes testamentàries *ad opera*, en especial de la del comte Borrell de l'any 993 que deixa *ad cenobio Sancti Petri in Rodas vaccas centum ad ipsa opera*. Però sobretot en la figura de l'abat Hildesind i en la constància documental que fou aquest abat qui consolidà i impulsà administrativament el cenobi. Segons aquests historiadors, sembla raonable pensar que aquest impuls econòmic i administratiu es materialitzés en el projecte d'un nou temple cenobític. Per tant, la construcció de l'església seria un projecte del mateix Hildesind, a imatge del Cuixà de l'abat Garí o del Ripoll d'Oliba, i s'iniciaria en l'apogeu de l'abadiat del fill del Tassi, això és el darrer terç del segle x, sense concretar més en la data.

La tercera datació de l'església tampoc no concreta gaire més en els anys de construcció del temple. Es tracta de la tesi que parteix de l'estudi de l'escultura monumental de les naus de l'església i, a partir d'aquest, proposa una datació del conjunt arquitectònic segons les fases que anteriorment s'han descrit.⁽⁶⁾ Aquesta historiografia ha datat la III fase (corresponent a la construcció del sistema de suports amb doble ordre de columnes) al segle

4. Aquesta historiografia pren com a referència la inscripció funerària que contenia una làpida situada a l'arcosoli nord de l'església. La inscripció diu:

1. DEPOSITUS HIC TASSIUS ANTRO, CORPORIS MEMBRA ALTI; NOBILIBUS CLIENS; EN; ILLE IACENTEM!
3. QUI, AUXILIANTE DEO HANC AULAM IN CAPUT EREXIT; SEDEM ROMANAM ADIVIT, ET DECRETUM ACCEPIT;
5. FRANCORUM REGEM PETIBIT, ET PRECEPTUM ADUNXIT. DEFUIT ISDEM CELESTI(S) MISTERIA VERBI
7. ANNORUM NONGENTORUM QUINQUAGINTAQUE QUINQUE, TER QUTERNIS BIS QUOQUE SEMIS INDICIONE PRESENTE
9. SUB SEXTO KALENDAS FEBRUARII MENSE. OMNES ORATE DEUM UT ALMUM SISTAT IN EVUM. AMEN.

Sònia MASMARTÍ i Pere MAS, "La inscripció funerària d'Hildesind, primer abat de Sant Pere de Rodes", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39, (2008), p. 274

La traducció, de Joan Badia i Homs, és:

Aquí, a l'antra depositat Tassi, els membres del seu cos ancià: devot envers els nobles; heus-lo aquí ajagut! Qui amb l'ajuda de Déu aixecà aquest edifici fins al cim, anà a la Seu Romana i va rebre un decret, demanà i obtingué un precepte del rei franc; se n'anà vers els misteris del Verb celestial, els anys nou-cents cinquanta-cinc, la tretzena indicció present, el sis de les calendes del mes de febrer. Preguem tots a Déu per tal que assisteixi aquest estimat per sempre. Amén.

ADELL *et al.*, *Op. cit.*, 1990, p. 735.

El tercer vers suscita la controvèrsia historiogràfica, ja que mentre per a uns s'interpreta com una referència a la construcció de l'església de Sant Pere de Rodes, per a altres suposa l'al·lusió de la constitució del monestir com a comunitat autònoma (LORÉS, *Op. cit.*, 2002: 30-33).

5. Joan DURAN, "Les cryptes monumentales dans la Catalogne d'Oliba: De Sant Pere de Rodes à la diffusion du modèle de crypte à salle", *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XL, 2009, p. 326-329; Núria de DALMASES i Antoni JOSÉ, *Els inicis i l'art romànic*: s. IX-XII, Barcelona, edicions 62, 1986, p. 108-109.
6. LORÉS, *Op. cit.*, 2002: 37-77; Marcel DURLIAT, "Les debuts de la sculpture romane dans le midi de la France et en Espagne", *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 9, 1978, p. 103-105.

Figura 6.

quart del segle xi. Segons aquesta hipòtesi, la capçalera seria fruit d'un moment anterior al 1022, any en què es té constància que s'havia consagrat la nova església de Sant Pere de Rodes. Ara bé, aquesta historiografia tampoc no ha especificat el moment d'inici de les obres, simplement ha marcat un *terminus ante quem* estarien realitzades.

Més endavant es reprendrà el conflicte cronològic que planteja l'església de Sant Pere de Rodes, i concretament la datació de la construcció de la seva capçalera. Però, abans de decantar-se per una o altra data, cal abordar més elements d'estudi d'aquest espai. En concret es tracta del seu ús cultural, és a dir, de la funció litúrgica que tingué la cripta a Sant Pere de Rodes.

ÚS CULTUAL DE L'ESPAI

Les relíquies del monestir

Per tal d'abordar l'estudi cultural de la cripta de Sant Pere de Rodes cal conèixer quines relíquies guardava el monestir. En aquest sentit l'estudi del cenobi és prou afortunat, ja que es conserven tres fonts escrites que tracten les relíquies guardades a Rodes. La primera i més antiga de les fonts es

Figura 7.

refereix a un cartell del segle xv copiat al segle xix per Jaime Villanueva al mateix arxiu del monestir. Aquest cartell promovia la celebració d'un dels jubileus del monestir i contenia una relació de totes les seves relíquies. L'altra font és lleugerament posterior, es remunta a les notícies puntuals que Jeroni Pujades esmenta en la seva *Crònica* i que descriuen el que el mateix Jeroni Pujades havia pogut veure in situ al monestir en ocasió de les visites que hi realitzà per visitar el seu fill Dalmau, que era monjo de Rodes. Finalment, Jaime de Villanueva esmenta que en el moment que ell visita Sant Pere de Rodes (quan la comunitat ja ha abandonat la seu al cap de Creus i es troba a Vila-sacra, a principis del segle xix) va poder veure que de relíquies només en quedaven dues: la capa de sant Tomàs de Canterbury i les cadenes amb les quals es lligà sant Pere apòstol en el seu empresonament (Villanueva, 1851: 37).

L'inventari del segle xv comença l'enumeració de relíquies amb 18 cossos de sants que són *Torcatti, Acci, Cisephoni, Vergii, Secundi, Abulae, Indalecii, Urci, Cecilii, Eiberti, Escii, Carcesi, Eufrazi, Eliturgi, Concordii, Lucii, Modorandii, Petri exorcistae (...)* *item etiam caput et brachium Beati Petri*. (Villanueva, 1851: 229). D'aquestes restes diu que es troben i “reposen en una bonica cova que és sota l'altar de sant Pau, bisbe de Narbona, el qual es troba sota l'altar major de sant Pere apòstol”. (Masmartí, 2009: 87). El document també menciona la cadena amb la qual es va lligar Sant Pere apòstol i el seu ganivet. Continua l'enumeració de les relíquies amb la capa de sant Tomàs de Canterbury, una ampolla amb la sang de Jesús. També un fragment de la Vera Creu, del sepulcre, del sudari i de la columna on es lligà Crist. A continuació s'esmenten els diferents ossos dels sants: Just, Castor, Agrícola, Martí, Gerard, Florenci, Tirs, Fèlix i Esteve, del qual també es conserva una pedra de la seva lapidació. Es conserva un queixal de sant Valeri i ossos dels apòstols Pere, Pau, Andreu, Mateu i Bartomeu. Continua enumerant diferents ossos de sant Llorenç, Vicenç, Eleuteri, Feliu màrtir, Senén, Nicolau bisbe, Marcià, Blasi i els apòstols Felip i Jaume. Es conservava també el mantell de sant Martí, de santa Marcelina i santa Justina, un dit de santa Maria Magdalena i la túnica de sant Ambrosi. El monestir també conservava la pedra blanca que Jesús va fer servir per donar-se impuls i pujar a l'ase abans d'entrar a Jerusalem, i la terra vermella on va dir *Pax vobis*. Finalment, es guardaven també els olis de santa Caterina i Demètria. L'inventari acaba genèricament esmentant que a més es conserven molts altres ossos i ampolles de les quals ja no se sap el nom del Sant al qual pertanyen.

Les dades que aporta Jeroni Pujades són més escasses. Pujades esmenta les relíquies del monestir quan explica el trasllat de relíquies de Roma a Rodes (Pujades, 1832: 186-188), i, per tant, relata la llegenda fundacional del monestir de Sant Pere. En aquest fragment s'esmenten, com a mínim, 6 relíquies: el cap i el braç dret de sant Pere apòstol, els cossos de Sant Pere exorcista, Concordi, Luci i Moderat, una ampolla amb la sang de la imatge de Crist, a més d'altres relíquies d'altres sants.⁽⁷⁾ Totes aquestes restes haurien estat evacuades de Roma l'any 612 pel papa Bonifaci IV davant del perill imminent de la invasió de la ciutat per part d'un exèrcit de babilonis i perses. Finalment, les relíquies haurien arribat a la muntanya de

7. S'ha d'apuntar que aquestes relíquies d'altres sants només s'esmenten a l'inici de la llegenda, és a dir, quan el Papa reuneix un consell per determinar l'evacuació de relíquies. Més tard, quan es relata la disposició de les relíquies a la cova, no es tornen a esmentar.

Verdera, i s'haurien amagat en una cova a sobre de la qual l'arquebisbe Pau de Narbona havia erigit un altar. Segons l'estudi de Sònia Masmartí sobre els pelegrinatges de Sant Pere de Rodes, és difícil establir una datació de l'elaboració d'aquesta llegenda, que s'hauria d'emmarcar entre els segles XII i XV i l'auge dels pelegrinatges a Santiago de Compostel·la (Masmartí, 2009: 55-56).

La contraposició de les tres fonts pot aportar una mica de claredat a l'embolic de relíquies que esmenta el cartell del segle XV, i que es perfila com a font principal per a conèixer el compendi reliquiari del monestir de Rodes [taula 1]. Primerament, és evident que el text divideix les relíquies en dos conjunts. El primer de tots ells es conforma pels 18 cossos de sants que es troben a dins de la cova. Tot i que el segon grup de relíquies no s'esmenta on són, el fet que es remarqui que les primeres són a dins la cova, pot indicar que precisament les segones no s'hi troben.

El primer grup es configura com el principal, per tal com és el que encapçala el llistat. En ell es reconeixen les relíquies fundacionals: sant Pere exorcista, els sants Concordi, Luci i Moderat, i el cap i braç dret de sant Pere apòstol. Del primer sant, se'n té prou documentació. Se l'associa amb sant Marcel·lí, tots dos foren empresonats en temps de Dioclesà i posteriorment executats a la Selva Negra (que arran d'aquest fet es passà a anomenar-se Selva Blanca) cap al 304. Constantí féu construir una basílica sobre les seves tombes, al lloc dit *ad duas Lauros*, annexa al mausoleu de santa Helena. Encara avui en dia existeix aquesta basílica, tot i que sense les restes de l'exorcista.⁽⁸⁾ El papa Gregori IV hauria tramès el cos de sant Pere a Einhard l'any 826. Einhard (personatge de la cort de Carlemany) va construir una basílica pel cos de sant Pere exorcista, que encara avui en dia existeix, a Seligenstad.

Referent al cap i braç dret de sant Pere apòstol, és pràcticament impossible que en el moment de la redacció del document les seves relíquies encara fossin al monestir.⁽⁹⁾ Referent als altres tres sants, mentre Concordi, màrtir, apareix ben documentat i venerat en molts centres religiosos (entre altres al veí i homònim Sant Pere de Besalú), de sant Luci i sant Moderat se'n té menys notícia. Trobem dos sants Luci, un fou papa de Roma del 253-254

8. De fet, en època medieval aquesta basílica, juntament amb el mausoleu de santa Helena estaven enrunats, i és el papa Urbà VIII que entre el 1632 i el 1638 construeix una nova basílica.

9. Referent a aquestes relíquies, tornem a remetre a l'estudi de Masmartí. L'autora analitza pràcticament de forma conclouent que en aquell moment el cap i el braç dret de sant Pere apòstol ja no es conservaven al monestir. (MASMARTÍ, *Op. cit.*, 2009, p. 85).

Taula 1.

Relíquies de Sant Pere de Rodes descrites al manuscrit del segle xv			
Relíquies ubicades a la cova		Relíquies sense ubicació determinada	
Fundacionals	Concordi Luci Moderat Pere exorcista Cap i braç dret de sant Pere	Relacionades amb la Passió	Ampolla de sang de la imatge de Jesús Fragments de la Vera Creu, sant Sepulcre, Sudari i columna de la Passió Terra vermella on Jesús digué <i>Pax Vobis</i> Pedra blanca amb la qual Jesús es donà impuls per a pujar a l'ase
7 barons apostòlics	Torquat Tesifont Secundi Indaleci Cecili Ischi o Hesiqui Eufraasi	Relíquies dels apòstols i deixebles	Cadena i ganivet de sant Pere Ossos de Pere, Pau, Andreu, Mateu, Bartomeu, Felip i Jaume Os i pedra de sant Esteve Olis de santa Caterina
Llocs d'evangelització	Acci Bergi Abula Urci Iliberri Carcesi Iliturgi	Relíquies de màrtirs	Hispanos: Just, Fèlix i Vicenç Italians: Agrícola, Llorenç, Senén, Marcià Justina i Demètria Turcs: Castor, Florenci, Tirs, Blai Santa Caterina d'Alexandria Sant Tomàs de Canterbury
		Relíquies d'altres sants	Martí de Tours Gerard Veleri Nicolàs bisbe Marcelina i Ambrosi, germans

i l'altre fundador de l'església cristiana d'Antioquia. Pel que fa a Moderat (*Modorandii* segons el document) de moment no es coneix cap sant amb aquesta advocació. En aquest punt s'ha de reprendre el suggeriment que feia Masmartí en analitzar aquestes relíquies quan diu “no costa gaire pensar en un possible simbolisme entre els noms d'aquests sants (...) la llegendària construcció del cenobi s'hauria realitzat de forma simbòlica damunt els

sòlids fonaments d'aquestes tres virtuts: concòrdia, lucidesa i moderació” (Masmartí, 2009: 86).

Pel que fa als altres 14 sants, la seva anàlisi serà un xic més aprofundida. Per una banda, 7 són coneguts. Es tracta dels 7 barons apostòlics que, adoctrinats per sant Pere i sant Pau, anaren a la zona de la Bètica al segle I per tal d'evangelitzar-la. Són: Torquat, Tesifont, Segon o Secundí, Indaleci, Cecili, Isici o Hesiqui i Eufراسي. Els altres 7 noms del document no fan referència a cap sant, sinó al llocs on els 7 barons van evangelitzar o d'on van ser anomenats bisbes: Acci (Guadix), Vergii (Berja), Abulae (Abla o Àvila), Urci (Pechina), Iliberri (Granada), Carcesi (Cazorla o Cieza) i Ilturgi (Andújar). Es dedueix fàcilment la correspondència entre sant i ubicació, ja que el document els enumera ordenadament: primer Torquat, després Acci, llavors Tesifont i després Vergii, etc. És a dir, en realitat, la relació de sants hauria de ser: Torquat d'Acci, Tesifont de Vergii, Segon d'Abulae, Indaleci d'Urci, Cecili d'Iliberri, Isici de Carcesi i Eufراسي d'Ilturgi.

La confusió dels llocs d'evangelització amb noms de sants no es pot tractar d'un error de transcripció (com a mínim ni del mateix pergami ni de la transcripció que en realitza Villanueva), ja que s'encapçala l'enumeració ressaltant que hi ha 18 cossos de sants, que són els que sumen els 7 barons, els seus 7 bisbats i les 4 relíquies fundacionals. Avui en dia i amb la documentació de la qual es disposa, és impossible determinar si l'error fou premeditat (per tal d'engrandir el nombre de relíquies de sants que el monestir guardava) o a causa de l'oblit propi del pas del temps.⁽¹⁰⁾ En tot cas, aquests 7 sants encara ofereixen més anàlisi i poden aportar més informació. La difusió de la veneració d'aquests sants, fora dels límits del monestir, tampoc deixa de ser problemàtica. Tot i que l'acció dels sants s'ha de situar al segle I, les primeres mencions històriques d'aquests barons daten del segle X, quan la zona de la Bètica estava ocupada pels musulmans. És a finals del segle XVI (quan, d'altra banda, s'acaben de conquerir els darrers regnes musulmans) que es recupera l'hagiografia dels 7 barons i se'n popularitza la veneració. Serà Ramon de la Higuera qui impulsi aquest fervor amb la redacció de falses cròniques. Tindrà especial rellevància la que redactà el 1594 segons un manuscrit d'un tal Luci Flavi Dextre del segle IV, anomenada comunament la *Crònica de Dextre* i publicada el 1619. Aquestes

10. Per analitzar aquesta qüestió s'hauria de valorar la tesi que plantejava Masmartí en el seu estudi sobre els pelegrinatges a Sant Pere de Rodas. Masmartí remarca la similitud en el nombre de sants venerats (18, tal com menciona el mateix document) amb els 18 sants màrtirs de Saragossa (MASMARTÍ, *Op. cit.*, 2009, p. 87). Per tant, es podria entendre el desdoblament dels barons apostòlics com una voluntat d'igualar el nombre de sants venerats a Sant Pere de Rodas amb els de Saragossa.

cròniques pretenien demostrar l'antiguitat del cristianisme a la península Ibèrica (i en aquest sentit, s'ha de relacionar amb les noves dinàmiques impulsades després del Concili de Trento). De la Higuera prengué sants poc coneguts i en desdoblà la hagiografia, inventant-se vides de sants que relacionessin Hispània amb Roma. Les confusions que arrossegaren aquestes cròniques foren majúscules, i fins a ben entrat al segle XIX encara trobem historiografia contaminada per aquestes vides de sants.

De tota aquesta anàlisi es desprèn que el primer grup de relíquies és d'origen confús i de veracitat dubtosa. Les relíquies fundacionals es relacionen amb la llegenda que, com s'ha dit, la seva creació s'ha de situar entre els segles XII i XV. Dels altres sants, no se'n pot determinar categòricament una data de creació, però sí que es pot apuntar que, seguint la publicació de la *Crònica* de Dextre, seria a partir del segle XVI i sobretot del segle XVII que se'n començaria la veneració.⁽¹¹⁾ Aquest fet contradiu la datació que Villanueva marca pel pergamí, tot i que aquesta no és gens explícita, ja que l'autor només menciona a l'encapçalament de la transcripció *Ex pergam. Ms. sæc. XV. in arch. S. Petri Roden.*

El segon grup de relíquies que menciona el cartell no causa tanta confusió. Podem agrupar les relíquies segons categories, per exemple: relatives a la Passió,⁽¹²⁾ als apòstols i deixebles,⁽¹³⁾ a màrtirs⁽¹⁴⁾ i d'altres sants.⁽¹⁵⁾ Tot i que força nombroses (són 40 relíquies en total), els textos ens descriuen fragments de tela, olis, ossos i altres materials, és a dir, mai no s'està parlant del cos sencer de cap sant. Prenen relleu les relíquies de diferents màrtirs, 15 en total, sobretot vinguts de l'actual Turquia i Itàlia. De fet, es podrien sumar les dues procedències, ja que, malgrat que molts dels

11. Es pot apuntar que quan Jeroni Pujades visita el monestir (amb anterioritat al 1609, any de publicació de la primera part de la *Crònica Universal del Principat de Catalunya*), no esmenta cap d'aquests sants barons, tot i que sí que descriu la cova i sí que ens diu (sense massa claredat) que allà s'hi guardaven les relíquies fundacionals. També s'ha de recalcar que Jeroni Pujades tampoc esmenta cap de les relíquies del segon grup, amb excepció de l'ampolla de sang de la imatge de Crist.

12. Ampolla de sang de la imatge de Jesús, fragment de la Vera Creu, del Sant Sepulcre, del Sudari, de la columna de la Passió. S'hi ha d'afegir la terra vermella on Jesús digué *Pax Vobis* quan s'apareix als deixebles després de la Crucifixió (Lluc 24:36-45) i la pedra amb la qual es dóna impuls per a pujar a l'ase.

13. Cadena i ganivet de sant Pere, ossos de sant Pere, Pau, Andreu, Mateu, Bartomeu, Felip i Jaume; i els deixebles sant Esteve protomàrtir i santa Maria Magdalena.

14. Hispans: sant Just, Fèlix i Vicenç; italians: sant Agrícola, Llorenç, Senén, Marcià, Justina i Demètria; turcs: sant Castor, Florenci, Tirs i Blai; santa Caterina d'Alexandria i sant Tomàs de Canterbury.

15. Són les relíquies de sant Martí de Tours, sant Gerard, sant Valeri (confessor i, de fet, encara que no sigui màrtir, vinculat a sant Vicenç màrtir), sant Nicolàs bisbe (patró dels navegants i mariners), i els germans santa Marcelina i sant Ambrosi.

sants fossin martiritzats a l'actual Turquia, les seves restes es traslladaren ràpidament per tot el continent, especialment, a Itàlia. No es pot fer la mateixa deducció dels sants hispans, ni de santa Caterina d'Alexandria ni de sant Tomàs de Canterbury, tots ells venerats en el seu lloc de martiri. Per tant, es veu una notable afluença de relíquies de màrtirs vingudes d'Itàlia (10 en total) i 5 de les altres procedències. Segueixen en importància les relíquies d'apòstols i deixebles, 11 en total, i les de la passió, que en sumen 7.

Sense més documentació és impossible d'esbrinar l'origen i el moment d'arribada d'aquestes relíquies. Així com altres centres han conservat documents, especialment de caràcter epistolari, que descriuen l'enviament de relíquies, del cas de Sant Pere de Rodes ens és completament ignot.⁽¹⁶⁾ De moment, de l'anàlisi de les fonts que avui en dia es coneixen, només es pot despendre que el primer lot de relíquies que esmenta el cartell del segle xv fou elaborat molt probablement a la baixa edat mitjana, i es podria arribar a *establir* un paral·lelisme entre l'aparició de la llegenda fundacional de Sant Pere de Rodes i l'interès per incrementar els pelegrinatges al monestir. Pel que fa al segon grup, tot i que es localitzen relíquies tardanes (com pot ser la de sant Tomàs de Canterbury, canonitzat el 1174), la resta podrien haver-se venerat des de la construcció del temple (independentment de si s'opta per una cronologia o altra de les proposades per la historiografia), tot i que sembla que la lògica històrica inclina a pensar que òbviament no totes elles es veneraven des d'èpoques remotes, sinó que amb el pas dels anys s'aniria incrementant el tresor de relíquies del monestir.

El sistema de circulació de la cripta

Les fonts escrites: la cova

Les restes materials i documentals de les quals disposem avui dia no ens permeten discernir amb claredat el culte que es realitzava a la cripta en època altmedieval. Per una banda, les fonts escrites (basades en Jeroni Pujades i el cartell del segle xv) només ens parlen de la disposició de les relíquies a dins de la cova, però no a dins de la cripta. En aquest sentit, el debat està clarament

16. Per exemple, gràcies al discurs del monjo Garsies, datat els volts del 1040, sabem que l'altar major de Cuixà disposava de 90 relíquies diferents enterrades al primer graó de l'altar major, i d'una relíquia de la Vera Creu sota l'ara de l'altar. A l'església de la Trinitat, i concretament a la cripta del pessebre, s'hi conservaven les relíquies de la Nativitat i les sepultures de 3 sants: els màrtirs Valentí i Flamidià, i el confessor Nazari.

obert, ja que malgrat que els textos ens parlen d'una cova, actualment no sabem on es troba. Aquest fet no deixa de ser curiós, ja que els mateixos textos ens diuen que la cova és a sota de l'altar de Sant Pau de Narbona, un altar que la historiografia tradicionalment ha col·locat a sota de l'altar major.

No hi ha referències documentals altmedievals que mencionin l'altar de Sant Pau de Narbona. La primera que ens trobem és la menció que en fa Jeroni Pujades, primer quan narra la vinguda de sant Pau apòstol a Hispània (Pujades, 1831: 39) i en la llegenda fundacional de Rodes (Pujades, 1832: 186-187). Precisament Pujades es basa en el que ha pogut llegir de la llegenda fundacional per dir que sant Pau de Narbona es va estar uns dos anys vivint a la cova del monestir i que va fundar un altar a sobre d'ella. No hi ha cap altra referència documental o literària que vinculi sant Pau de Narbona amb Sant Pere de Rodes, tret del que el mateix monestir explica.⁽¹⁷⁾ De fet, la vida d'aquest sant és prou coneguda. Va ser un dels set deixebles que el papa Fabià envià cap al 250 a evangelitzar la Gàl·lia (és interessant remarcar el paral·lelisme amb els set barons de la Bètica). Sembla que sant Pau tingué millor sort que no pas els seus companys deixebles (molts dels quals sofriren martiri, com sant Denís a París o sant Serní de Tolosa), i pogué fundar una comunitat cristiana a Narbona, la catedral de la qual, encara avui dia, conserva una cripta paleocristiana, amb una tomba del segle IV que porta inscrit el seu nom. La seva hagiografia s'ha barrejat amb la de sant Pau Sergi,⁽¹⁸⁾ i de fet, part de la historiografia ha anomenat a aquest altar com altar de sant Pau Sergi de Narbona.

Per l'origen documental d'aquestes fonts, sembla que l'estada de sant Pau de Narbona al monestir s'ha de relacionar amb la llegenda fundacional, i que, per tant, la creació d'aquesta llegenda s'ha de situar entre els segles XII-XV, és a dir, a posteriori de la construcció del temple monàstic. És important aquest incís, ja que la lectura que s'ofereix de totes aquestes dades condueix a pensar que el culte de la cova apareix amb posterioritat a la construcció del temple. Cap de les estructures que avui en dia es coneixen (tant les que són visibles, com les que han estat excavades successivament en les diferents campanyes d'excavació) mostren cap indicatiu de relació amb cap cova, cavorca o depressió del terreny. Per tal com s'hi han referit diversos

17. De fet, el mateix Jeroni Pujades diu: “No lo he leído en autor alguno, però pues el citado libro de San Pedro de Rodas dice que Pablo Sergio Narbonense estuvo allí (...)” (PUJADES, *Op. cit.*, 1831, p. 39).

18. Procònsol convertit per sant Pau apòstol a Xipre, i Sant considerat un *alter ego* de sant Pau, així com sant Pere exorcista se'l considerava fillol i *alter ego* de sant Pere apòstol. Es va intentar vincular sant Pau de Narbona amb aquest sant Pau Sergi per tal de fer-lo deixeble directe dels apòstols. Aquest fet es repeteix amb sant Marcial de Llemotges, i de fet, com s'ha comentat anteriorment, amb els set barons de la Bètica.

autors en diferents moments de la història moderna del monestir,⁽¹⁹⁾ sens dubte la cova deu existir, si bé avui en dia en desconeixem la ubicació.

Les proves documentals de l'existència d'aquesta cova i les restes materials que es conserven al mateix monestir, semblen indicar que el culte a la cova (i per tant, a sant Pau de Narbona, a les relíquies fundacionals i als set barons apostòlics de la Bètica) és fruit d'alguna renovació cultual del monestir duta a terme ja en època baixmedieval, en la seva datació més reculada. És per aquest motiu que en aquest estudi cultual de la cripta d'època altmedieval no es faran referència a tots aquests elements.

La veneració de les relíquies: direccionalitat del culte

La cripta de Sant Pere de Rodes degué contenir, com a mínim, alguna de les relíquies descrites en el segon bloc del cartell del segle xv. Per la tipologia de relíquies que ens descriuen (ossos, fragments, olis, teles, etc.) aquestes es degueren guardar en arquetes. En aquest sentit és molt revelador visualitzar “el tresor de Sant Pere”,⁽²⁰⁾ ja que ens permet veure l'espai (molt limitat) que ocupaven les relíquies quan aquestes eren fragments i no cossos sencers.

L'existència de reliquiaris de grans dimensions, en forma de bust, torre, arqueta etc., es relaciona amb el canvi cultual que pateixen les relíquies quan aquestes deixen de ser guardades en criptes per passar a mostrar-les a sobre o al costat de l'altar. Per les referències documentals o materials, actualment no es pot discernir si les relíquies de sant Pere de Rodes s'exhibien en

19. L'última constància documental que es té de la seva existència data de l'any 1832, quan els editors de la *Crònica* de Jeroni Pujades diuen en una nota a peu de pàgina de la descripció que Pujades fa del temple de Rodes: “*existía en efecto esta cueva en el sitio o lugar que dice el cronista, y en ella fue hallada antiguamente la imagen que llaman de N.ª Señora de la Cueva.*” (PUJADES, *Op. cit.*, 1832, p. 27).

20. El tresor de Sant Pere es va conservar dins d'una arqueta d'ivori que aparegué el 1810 encastada als murs de l'altar major de l'església del monestir. Dins de l'arqueta es trobaren teles (segurament com a element de protecció, no com a relíquia en si), petits pergamins i diferents relíquies en reliquiaris o embolicades amb tela. La caixa també contenia un *encolpium* o creu pectoral per a contenir relíquies, una crismera i un altar portàtil de plata. La datació de totes les peces artístiques ens situa al segle xi o amb anterioritat a aquest, per tant, es tracta d'un conjunt molt antic de relíquies i d'objectes litúrgics. Aquest fet sembla que condueix a pensar que la seva disposició totes juntes, dins una arqueta i aparedades a l'altar major no responia a una voluntat cultual, sinó precisament a la pèrdua d'ús litúrgic dels objectes i relíquies. L'enterrament i aparedament en els temples de relíquies, imatges i objectes litúrgics és una acció estesa en el món occidental quan aquests elements perden el seu ús, i, naturalment, no es gosa ni destruir-les ni reutilitzar-les. Precisament, el fet que la comunitat monàstica oblidés la localització d'aquestes relíquies pot respondre al fet que més que venerades, aquestes foren aparedades en un lloc sagrat (l'altar) en perdre el seu ús cultual.

arquetes dins de la cripta o si es guardaven enterrades rere la paret de l'antic absis que clou a occident la cripta. Aquest darrer punt és prou interessant, ja que mostraria la direccionalitat del culte a la cripta, element que ens és del tot desconegut i que permetria identificar-ne millor la tipologia i, per tant, les filiacions formals. Avui dia es poden disposar tres hipòtesis:⁽²¹⁾ primerament un culte centralitzat, és a dir, situar les relíquies a la sala central de la cripta. També és possible un culte orientat, i, per tant, focalitzat en l'altar de l'absis axial, o bé occidentalitzat i, per tant, el culte es rendia al mur convex de la cripta o en el seu defecte, a l'espai central d'aquesta.

Que tot el culte se centrés a l'absidiola axial genera un problema de circulació, i és la inutilització, precisament, del corredor-deambulatori que recorre la cripta, i que hauria de facilitar l'accés i sortida dels fidels. Pensar que el culte se centri rere el mur convex també implica un problema, i és la falta de comunicació de les relíquies amb els fidels. Així com és prou comú que les relíquies s'aparedin o enterrin, o es col·loquin dins els altars, també és cert que quan aquestes relíquies són objecte de veneració (per les seves propietats curatives, per exemple), se sol deixar una finestreta o obertura que les comuniqui amb els fidels. El mur que avui dia podem contemplar no mostra cap d'aquestes obertures, es tracta d'un mur continu on els pocs forats que hi ha són restes de la construcció de bastides del monestir. La hipòtesi d'un culte centralitzat no comporta cap altre problema que la pròpia lògica dels espais: primer, ignorem quin era el suport⁽²²⁾ que permetia visualitzar les relíquies, i, segon, s'hauria inutilitzat l'espai més gran de la cripta, ja de per si de petites dimensions.

21. S'ha de tenir en compte que tot el sistema de veneració de relíquies es va modificar en una data indeterminada amb la construcció del reconditori a l'absis major de l'església. Aquest espai ha estat objecte d'excavació exhaustiu en la campanya arqueològica de 1994 (Jordi SAGRERA, *et. al. Memòria d'excavació: Sant Pere de Rodes: 24 de maig a 27 de juny de 1994*, inèdit, 1994). Sembla que aquest espai s'obrí posteriorment a la construcció del temple, tot i que no és possible determinar-ne la data de construcció. Es tracta d'un espai quadrangular, excavat al centre de l'espai presbiteral i que destruí, en part, l'interior del mur convex occidental de la cripta. La visualització de les relíquies es podria haver fet des de dos angles, des del sòl de l'absis en un primer moment, i després, amb una obertura frontal, que implicaria l'amortització de l'obertura zenital. La funció cultural d'aquest espai pot ser objecte de diverses observacions, en part, ja que és impossible determinar-ne la datació. Si aquesta fos del segle XII, es podria relacionar amb el canvi cultural de les relíquies, que progressivament passen de ser venerades de dins de les criptes als propis absis majors, és a dir, el nivell superior de l'església assumeix la funció de veneració de relíquies. És per aquest motiu que s'indica que la funció cultural de la cripta es veuria modificada poc després de la seva construcció, amb l'articulació del reconditori que possibilitaria la veneració de les relíquies des del propi absis major.

22. En aquest punt s'ha de destacar que a les excavacions arqueològiques de la cripta (efectuades a la campanya de l'any 1994) no s'arribaren a excavar la zona central i nord de la cripta. Els arqueòlegs argumenten aquest fet per tal com el sòl de la cripta es trobava cobert en aquestes àrees per ciment pòrtland, i ja que en excavar la zona sud no es van fer troballes d'importància a excepció de dues tombes antropomorfs amortitzades per l'estructura del mateix absis. (Jordi SAGRERA, *Op. cit.*, 1994).

TIPOLOGIA I DATACIÓ DE LA CRIPTA

La importància de si el culte estava occidentalitzat o situat a l'est rau en el fet que precisament entre el segle x i xi la tipologia de criptes canvia, i es deixa de tenir un culte occidentalitzat, per passar a tenir un culte a l'est. És a dir, es deixa de rendir culte als fonaments de l'altar (on es col·locaven les relíquies) per passar a rendir el culte a un nou altar situat a l'orient.⁽²³⁾ És el pas de les criptes corredor o criptes anulars a les cripta-sala. A l'àrea catalana no tenim constància de criptes anulars o corredor, i sí en canvi, d'un bon repertori de cripta-sala. Dels exemplars més emblemàtics són la cripta de Cardona (1029-1040) o la de Vic (1038).⁽²⁴⁾

Certs autors han insinuat que el corredor o deambulatori que recorre la cripta de Rodes sumat a un culte occidentalitzat, implicaria una còpia del model de cripta vaticà impulsat pel papa Gregori el Gran⁽²⁵⁾ (DURAN, 2009: 326-329). De fet, en la cripta o *confessio* de Sant Pere del Vaticà hi ha la gènesi de les criptes occidentals d'època medieval.⁽²⁶⁾ Es tractava d'una cripta amb accessos laterals que conduïen a un corredor anular que seguia la semicircumferència de l'absis de la basílica constantiniana. En el seu punt axial, el deambulatori s'obria a un segon corredor perpendicular, que, avançant cap a l'oest, desembocava als peus de l'altar de la basílica, i per

23. S'ha resumit de manera dràstica una evolució que s'allarga segles i mostra diferents fases i models d'adaptació, ja que l'anàlisi més detallada es pot trobar en qualsevol bon manual d'arquitectura carolíngia i postcarolíngia.

24. El fet que no es conservin criptes anulars al territori català, no implica que els únics testimonis que ens restin siguin d'època romànica. Precisament es conserven dos exemplars de criptes, d'època reculada, que mostren la forma més simple de cripta possible, és a dir, la de *confessio*. Són les estructures de Sant Miquel de Terrassa i Sant Quirze de Colera. La primera data del segle vi i ens mostra una sala trilobulada amb un sol accés, emplaçat al nord, que la comunica amb l'església. L'exemple de Colera, tot i que discutit encara avui dia per la historiografia (Clara POCH, *El monestir de Sant Quirze de Colera: un cas singular abans del romànic*, inèdit, 2012, p. 96-105), data de l'any 935 i mostra una sala de perfil semicircular a l'est i carrat a l'oest amb dos accessos, un al nord i un al sud.

25. La basílica de Sant Pere del Vaticà fou construïda entre el 322 i el 337, per dictat de l'emperador Constantí. L'absis de la basílica envoltava el Trofeu de Gaius (l'edicla que assenyalava la tomba de sant Pere apòstol enmig de la necròpolis de la via Cornèlia, al costat del circ de Neró), ressaltat per un dossier de columnes salomòniques vingudes de Grècia. Per tal de poder oficiar missa, es disposava d'un altar de fusta que es col·locava al costat de l'edicla i s'enretirava després dels oficis. A mesura que la litúrgia cristiana esdevindrà més complexa, l'altar adquirirà una dimensió sagrada, per la qual cosa es féu més necessari bastir un altar immoble a la basílica. Amb aquest propòsit, el papa Gregori el Gran, cap al 594 emprèn la reforma del presbiteri del Vaticà, i així aconsegueix fer compatibles els dos usos de les relíquies: la veneració directa dels pelegrins i fidels; i la legitimació de l'altar sobre el qual es realitzen els diferents oficis.

26. És un fet acceptat per la historiografia que aquest model és repetit en multitud de temples carolíngis, i que la seva evolució condueix a exemplars d'una complexitat tan important com la cripta de Saint-Germain d'Auxerre.

tant, a la tomba de sant Pere apòstol. Per això, Sant Pere de Rodes adaptaria el model vaticà amb la configuració d'una cripta amb corredor anular i culte occidentalitzat.

Sens dubte és temptador pensar que el monestir de Sant Pere de Rodes disposi d'un model per la seva cripta tan venerable com l'homònim de Roma. Així, la referència romana en l'arquitectura de l'església del monestir no es limitaria només al temple amb el programa de doble ordre de columnes, és a dir, en la III fase de construcció de l'església. Segons aquesta hipòtesi, fins i tot el primer projecte d'església disposava d'unes referències prou singulars en el panorama català coetani. Ara bé, la mateixa historiografia que ha remarcat aquest fet, també ha senyalat que l'existència de l'absidiola axial distorsiona aquesta hipòtesi, ja que interromp la circulació del corredor anular i, a més, orientalitza el culte.

El deambulatori de la cripta i l'absis principal: un debat obert

La cripta de Sant Pere de Rodes és una reproducció pràcticament exacta de l'espai que suporta, l'absis major, fet que comporta un estudi tipològic necessàriament conjunt dels dos espais. A l'absis major de Sant Pere tornem a trobar un espai central delimitat a orient per un corredor, la circulació del qual s'interromp per una absidiola situada en el mateix punt que l'absidiola de la cripta. Malgrat que part de la historiografia ha dubtat del seu ús com a deambulatori, sembla que avui en dia és consensuat pensar que aquest espai actuava com a espai de circulació, és a dir, com a deambulatori.⁽²⁷⁾ L'estudi en conjunt de la cripta i el deambulatori permetrà entendre millor la tipologia i datació de la cripta, ja que aquesta no es configura com un espai aïllat, sinó com un element més d'un desplegament cultural més complex que implicava tot el conjunt de la capçalera.

L'estudi d'Immaculada Lorés ens mostra un tractament més extens i exhaustiu de la tipologia i datació de la capçalera (Lorés, 2002: 45-53).

27. La definició cultural d'aquest corredor ha generat diferents hipòtesis per part de la historiografia. S'ha especulat que es podria tractar d'un cor per als monjos, és a dir, que fos un espai estàtic. (Jordi SAGRERA, *et. al.*, *Op. cit.*, 1994). Aquesta hipòtesi es recolza en el fet que en les excavacions es van detectar les restes d'un banc corregut tota a la vora del mur exterior del corredor. En contra d'aquesta, hi ha dos elements: la capella axial, que sembla que implicaria que el corredor servís d'accés a l'absidiola, i no d'espai estacionari. D'altra banda, les mateixes naus laterals de l'església desemboquen directament al deambulatori, en planta i alçat, fet que demostra una continuïtat de circulació entre els dos espais.

L'autora defensa la identificació del corredor de l'absis major com a deambulatori, és a dir, com a corredor que circumda un absis i que comunica un seguit de capelles radials. L'ús de deambulatoris prolifera al llarg del segle XI i especialment en la baixa edat mitjana, i es pot situar la seva gènesi en el territori francès de principis del segle XI. Ara bé, Lorés apunta també les diferències existents entre el que es podria considerar un deambulatori "canònic" del que trobem a Sant Pere de Rodes, on el corredor tan sols comunica amb una capella. Malgrat aquestes diferències, Lorés continua vinculant la disposició del deambulatori i cripta en el marc constructiu francès d'inici del segle XI, d'on es coneixen les primeres formalitzacions de capçaleres a diferents nivells (és a dir, cripta i absis major) que guanyen complexitat amb la generació de deambulatori i capelles radials. El fet que l'autora no analitzi amb profunditat que el model de Sant Pere de Rodes no s'adequa al concepte francès, es pot explicar, ja que Lorés utilitza la presència d'un deambulatori per reafirmar la datació de l'església de Rodes a inici del segle XI. I en aquest punt és inevitable referir-se altre cop al ball de datacions de la primera fase de construcció de l'església de Sant Pere de Rodes. Si el model de capçalera de l'església de Sant Pere de Rodes s'emmiralla en el desenvolupament absidal francès, l'inici de construcció de l'església de Rodes s'ha de situar un cop passada la frontera de l'any 1000.

Malgrat que el model francès podria semblar clar, s'ha de continuar tenint en compte que la capçalera de Sant Pere de Rodes no mostra un "desplegament" de capelles radials, ja que el deambulatori comunica tan sols amb una absidiola que, a més, és axial. Si el cenobi hagués conegut els seus coetanis francesos, sembla difícil que no optés per incloure més espais radials a l'entorn d'aquest deambulatori. De fet, d'espai n'hi havia, i s'utilitzen dos extrems del deambulatori per incloure els arcosolis que tradicionalment s'han vinculat amb Tassi i Hildesind. Quan posteriorment s'aixeca un segon nivell de deambulatori (sembla consensuat que es duu a terme pels volts del segle XII), aquest cop sí que es realitza amb una funció real de deambulatori, ja que aquest corredor unia un rosari de capelles disposades a l'entorn de la capçalera.

Per tant, a nivell de la cripta i absis, l'església de Sant Pere de Rodes no mostra un desenvolupament clar de deambulatori. Podríem pensar que l'església mostra una transició de models de desenvolupament de capçalera dels temples del segle X al desenvolupament del tester del segle XI. Per entendre aquest canvi arquitectònic, és prou útil fixar-se en l'església de Sant Miquel de Cuixà. El temple consagrat l'any 974, mostra una

capçalera compartimentada, on (en planta) l'eix que organitza les diferents capelles és el mateix transsepte, i que s'ha vinculat amb el naixement del romànic. Anys més tard, quan a inici del segle XI en territori francès es desenvolupen deambulatoris amb capelles radials, el monestir de Cuixà adapta el seu temple a aquests nous corrents amb la construcció d'un deambulatori a l'entorn de l'antic absis, i d'una nova zona cultual als peus de l'església.

Sant Pere de Rodes ni s'adequa a la primera capçalera de Sant Miquel de Cuixà, ni tampoc ho fa en el model de deambulatori amb capelles radials. S'obren, per tant, dues possibilitats. Que aquesta mala adaptació sigui fruit d'una interpretació errònia o amb mancances dels models francesos o que ens trobem davant d'un edifici de transició entre tots dos models. En aquest darrer cas, l'arc cronològic d'inici de les obres del monestir seria relativament ampli. Es podria emmarcar genèricament entre el 974, any de finalització de Cuixà (amb el qual comparteix mètodes constructius, però no d'articulació estructural) i s'aturaria a l'any mil (precisament és quan s'enceta el segle XI que s'inicien les esglésies amb capçalera i deambulatori desenvolupat a França).

Si el cas de Sant Pere de Rodes és una temptativa frustrada d'adopció de models francesos o si és una solució pròpia i espontània, és una qüestió que acaba depenent de la lectura personal que es faci del monestir. Si s'opta per la primera, Sant Pere de Rodes es presenta com una església aixecada a inicis del segle XI, configurada a remolc d'unes solucions franceses, que intenta adaptar i que resol de manera limitada, potser a causa de la posició geogràfica del monestir, a la perifèria dels grans centres religiosos septentrionals. La segona opció planteja la unicitat de Sant Pere de Rodes, la capacitat dels seus constructors de plantejar solucions pròpies a problemes que esdevindran comuns arreu de l'espai occidental cristià més enllà de l'any 1000, i permet una datació més reculada (i indeterminada, pel caràcter d'excepcional) de la primera fase de l'església.

En aquest estudi no s'optarà ni per una ni per altra posició. Mentre no es descobreixin noves fonts documentals, traces materials o nous models que podrien haver influït en el monestir, ambdues hipòtesis són versemblants. Es podria fer un rosari d'arguments de caràcter històric, artístic i geogràfic que ens decantessin cap a una tesi o altra i, malgrat tot, ens continuàrem trobant pràcticament els mateixos punts a favor que en contra.

CONCLUSIÓ

La cripta de Sant Pere de Rodes ofereix un estudi extraordinàriament ric i complex. Els problemes que planteja a escala formal, cultural i de datació, romanen avui dia sense resolució. Tot sembla indicar que mentre no apareguin nous elements documentals o materials, no es podran definir amb més precisió les grans incògnites que genera: quin culte s'hi duia a terme, quina és la seva filiació formal i quan va ser construïda.

Malgrat que no s'hagi pogut aclarir quines eren les relíquies venerades a la cripta, aquest article ha intentat posar ordre en la relació de relíquies del cartell que transcriu Villanueva, especialment en el compendi de 18 cossos de sants. S'ha intentat reforçar la hipòtesi que aquest primer grup de relíquies, ubicades a la cova, correspongui a un nou culte aparegut a la baixa edat mitjana, en paral·lel a l'impuls que dona el monestir als pelegrinatges.

En referència amb la distribució formal de la cripta i la seva possible datació, és imprescindible vincular-la amb tot el desenvolupament de la capçalera. En aquest sentit s'ha de subratllar que ens trobem davant una estructuració única, que no s'adequa a cap dels temples coneguts avui en dia. Malgrat que no es puguin resoldre els dubtes que genera, és necessari continuar insistint en el seu estudi. En aquest punt, aquest article ha intentat fer una revisió de la historiografia per acotar i contrastar el coneixement que tenim de les filiacions formals de la cripta i la capçalera.

En definitiva, aquest article ha perseguit dos objectius. Per una banda, ordenar i qüestionar el coneixement que es té de la cripta en les seves tres dimensions: cultural, formal i cronològica. D'altra banda, s'ha volgut reivindicar el debat entorn del deambulatori, del sistema de circulació i del culte al temple, ja que es tracta d'un debat obert i que es relaciona íntimament amb una qüestió de prou transcendència en el cas de Sant Pere de Rodes: la datació del temple.

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, Joan-Albert; BADIA, Joan; RAMOS, Maria Lluïsa, "Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, IX, 1990, p. 657-677.
- ADELL, Joan-Albert; RIU-BARRERA, Eduard, "Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, XXVII, 1998, p. 148-156.
- DALMASES, Núria de; JOSÉ, Antoni, *Els inicis i l'art romànic: s. IX-XII*, Barcelona, edicions 62, 1986.

- DURAN, Joan, “Les cryptes monumentales dans la Catalogne d’Oliba: De Sant Pere de Rodes à la diffusion du modèle de crypte à salle”, *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XL, 2009, p. 325-339.
- DURLIAT, Marcel, “Les debuts de la sculpture romane dans le midi de la France et en Espagne”, *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 9, 1978, p. 101-113.
- LLINÀS, Joan, (dir.); PALAHÍ, Lluís; MONTALBÁS, Carme, *Memòria d’excavació: Sant Pere de Rodes: 18 de setembre al 10 de novembre de 1995*, [inèdit], 1995.
- LORÉS, Immaculada, *El monestir de Sant Pere de Rodes*, Bellaterra, Barcelona, Girona, Lleida, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions, Edicions Universitat de Barcelona, Universitat de Girona: Servei de Publicacions, Edicions de la Universitat de Lleida, Museu Nacional d’Art de Catalunya, 2002.
- MASMARTÍ, Sònia; MAS, Pere, “La inscripció funerària d’Hildesind, primer abat de Sant Pere de Rodes”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 39, 2008, p. 249-264.
- MASMARTÍ, Sònia, *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d’Innovació, Universitats i empresa, Museu d’Història de Catalunya, Xacobeo 2010 Catalunya.
- MATARÓ, Montserrat; RIU-BARRERA, Eduard, “Sant Pere de Rodes: un monestir comtal a la perifèria de l’extingit imperi carolingi (segles X i XI)”, *Catalunya a l’època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Museu Nacional d’Art de Catalunya, 1999, p. 236-242.
- MATARÓ, Montserrat, “El monestir de Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà)”, *II Congrés d’Arqueologia medieval i moderna a Catalunya: Sant Cugat del vallès, 18-21 d’abril de 2002: Els conjunts monàstics, intervencions arqueològiques, 1998-2002, eines, elements d’indumentària i armament en contextos arqueològics: Actes*, [s.l.], Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003, p. 65-77.
- POCH, Clara, *El monestir de Sant Quirze de Colera: un cas singular abans del romànic*, [inèdit], 2012.
- PUJADES, Jeroni, *Crònica Universal del Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta José Torner, 1829-1832.
- SAGRERA, Jordi, (dir.); LLINÀS, Joan; PALAHÍ MONTALBÁN, Carme, *Memòria d’excavació: Sant Pere de Rodes: 24 de maig a 27 de juny de 1994*, [inèdit], 1994.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario a las Iglesias de España*, XV, Madrid, Real Academia de la Historia, 1851.

